

Magdalena Skoblar

Odjel za povijest umjetnosti, Sveučilište u Zadru

Ranosrednjovjekovni ciborij iz Novalje

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 24. 7. 2005. – Prihvaćen 30. 10. 2005.

UDK: 736.2(497.5 Novalja)*08*

Sažetak

U članku je riječ o ulomcima ranosrednjovjekovnog ciborija iz Novalje. Iako su neki ulomci u znanstvenoj literaturi već otprije poznati, dosad nije bilo pokušaja da se oni povežu u smislenu cjelinu. Osim toga, objavljeni ulomci različito su i datirani. Autorica donosi i dosad

neobjavljene ulomke, koji se čuvaju u Zbirci Stomorica u Novalji, a nakon razmatranja svih poznatih ulomaka, predlaže i rekonstrukciju ranosrednjovjekovnog ciborija. Kad je riječ o vremenu nastanka ciborija, priklanja se dataciji u 9. stoljeće.

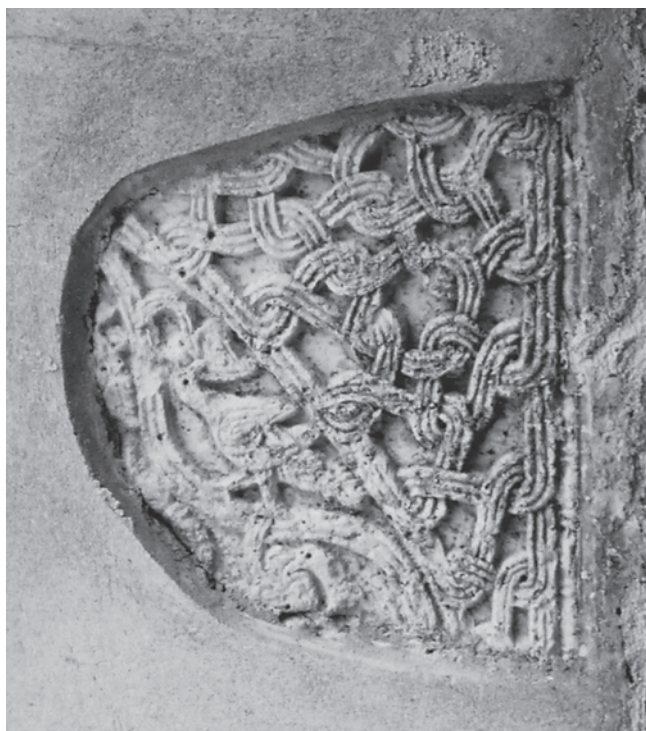
Ključne riječi: ciborij, Novalja, rani srednji vijek, skulptura, Pag

Ranosrednjovjekovni ulomci s otoka Paga rijetko se susreću u radovima i katalozima koji obrađuju skulpturu toga razdoblja. Razlozi tomu leže u činjenici da ta skulptura nije idealan materijal za stilsku analizu koja za cilj ima prepoznavanje klesarskih radionica i datiranje njihova djelovanja. Gotovo sva ranosrednjovjekovna skulptura na otoku Pagu pronađena je na sjevernom dijelu otoka, u današnjoj Novalji i u Crkvi sv. Jurja iznad Caske, koja potječe iz 14. stoljeća.¹ Na južnom dijelu otoka pronađena su samo dva ulomka zabata oltarne ograde, koji su bili sekundarno upotrijebljeni u grobovima oko Crkve sv. Nikole u Povljani, no oni pokazuju ranoromaničke odlike.²

Najviše je ranosrednjovjekovnih ulomaka pronađeno u Novalji, na području južno od barokne Crkve Gospe od Ružarija, koja je nastala iznad sjevernoga broda velike ranokršćanske bazilike.³ Okolnosti pronalaska tih ulomaka sasvim su nepoznate jer su svi nađeni slučajno, prilikom radova na mjesnoj infrastrukturi. U spomenutoj Crkvi sv. Jurja kod Caske, koja se nalazi na istoimenom brdu pored Novalje, ranosrednjovjekovni ulomci bili su ugrađeni kao spolije u zidove, odakle su se nepromišljeno vadili i nosili u Zbirku Stomorica u Novalji,⁴ što je za posljedicu imalo urušavanje crkve. Budući da ni u Novalji ni na Sv. Jurju nisu pronađeni tragovi ranosrednjovjekovnih građevina, skulptura s tih lokaliteta ne može se smjestiti u arheološki kontekst. S druge strane, za

nju je teško utvrditi i povijesni kontekst jer o povijesnim prilikama prije 11. stoljeća na otoku Pagu pisani izvori uglavnom šute.

Na ovome mjestu valja ukazati na probleme koji neminovno prate svako proučavanje kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih pojava na otoku Pagu. U razdoblju antike najvažnije naselje nalazilo se na sjevernom dijelu otoka. Riječ je o Cissi, koju spominje Plinije Stariji u svom djelu *Naturalis Historia*, koja se nalazila na sjevernom kraju Paškoga zaljeva. Na tome mjestu danas postoji zaselak Caska. Antička Cissa imala je dvije vanjske luke, jednu okrenutu prema otoku Cresu (današnja Novalja) i drugu, okrenutu prema otoku Rabu (današnja Stara Novalja). Tri velike ranokršćanske crkve pronađene u Novalji svjedoče da je ta luka u kasnoj antici preuzela primat. Iz pisanih izvora ranoga srednjeg vijeka, pak, doznajemo da je tada na Pagu postojalo naselje pod imenom Kissa, čija je ubikacija problematična. U *Kozmografiji* Anonima iz Ravenne otok se naziva Cissa,⁵ a Konstantin Porfirogenet u svom djelu *De Administrando Imperio* za Pag donosi naziv Skirdakissa (Σκιδρακισσα),⁶ što je zapravo spojeni naziv dvaju susjednih otoka, Škrde i Kisse, kako je to pravilno razlučio P. Skok.⁷ Ime otoka kako ga je zabilježio bizantski car u 10. stoljeću sasvim jasno govori da je otok Pag zadržao svoj antički naziv i tijekom ranoga srednjeg vijeka. Na otoku se nalazilo i istoimeno naselje, koje, izgle-

1. Novalja, ulomak ciborija ugrađen u kuću Vidas (foto: M. Skoblar)
Novalja, fragment of the ciborium built in the Vidas house

da, ne koincidira s antičkim naseljem u Caskoj. To naselje javljat će se u pisanim izvorima sve do 15. stoljeća.⁸ Jedini materijalni dokaz koji potvrđuje naseljenost sjevernog dijela otoka u ranom srednjem vijeku jest ranosrednjovjekovna skulptura pronađena u Novalji i na Sv. Jurju. Budući da je jedino poznato ranosrednjovjekovno naselje Kissa, moglo bi se reći da ti ulomci govore u prilog tome da se Kissa ubicira u današnju Novalju. Sudeći po podatcima iz 11. stoljeća, izgleda da car Konstantin nije pogriješio kad je spojio dva otoka u jedan naziv – Skirdakissu jer je u 11. stoljeću postojala kisanska općina, koja je u svom posjedu imala otoke Škrdu, Maun i Ilovik.⁹ Takva teritorijalna podjela vjerojatno je postojala i u 10. stoljeću, kada Konstantin Porfirogenet sastavlja svoje djelo. Na čelu te općine nalazio se rapski knez.

Antička Cissa napuštena je tijekom srednjega vijeka, ali budući da je Caska još uvijek arheološki neistražena, nemoguće je sa sigurnošću reći kada se to zbilo. Na brdu iznad Caske postoji već spomenuta ruševna Crkva sv. Jurja s mnoštvom ranosrednjovjekovnih, ali i ranokršćanskih spolija. To je navelo neke istraživače na pretpostavku da su prije romaničke Crkve sv. Jurja na tome mjestu postojale ranokršćanska i ranosrednjovjekovna crkva, iako nisu pronađeni nikakvi arhitektonski ostatci iz ranijih faza.¹⁰ Crkva se nalazi u sklopu zidova fortifikacije koja također nije sa sigurnošću datirana, a zbog nalaza jednoga bizantskog zlatnika pretpostavlja se da je na tome mjestu postojala bizantska utvrda iz 6. stoljeća.¹¹

Iz svega navedenoga jasno je da ranosrednjovjekovna skulptura otoka Paga nije idealan komparativni materijal za stilске analize. Nedostatak arheološko-povijesnoga konteksta,

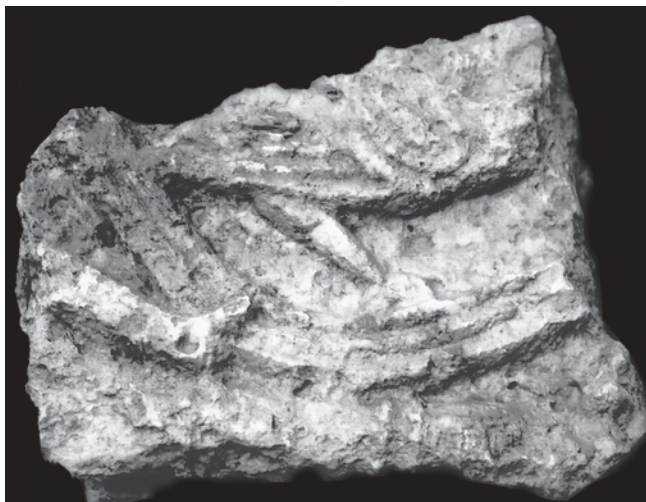

2. Ulomci ciborija koje je objavio C. Fisković 1953.
Fragments of the ciborium published by C. Fisković in 1953

a s time i nemogućnost datiranja ulomaka u vremenski okvir od barem pedeset godina, koji je toliko poželjan u znanstvenoj literaturi o ranosrednjovjekovnim kiparskim radionicama, glavni su razlozi što je ta skulptura slabo poznata znanstvenoj javnosti. Isti slučaj zaobilazanja ranosrednjovjekovne skulpture vrijedi i za ulomke pronađene na Kvarnerskim otocima Krku, Rabu i Cresu, koji su također mahom neobjavljeni. Metodološki pristup osnovan na stilskoj analizi dominantan je u literaturi koja obrađuje ranosrednjovjekovnu skulpturu, što je dovelo do zanemarivanja istodobne skulpture koja ne podržava takav pristup, kao što je to kvarnerska skulptura. Tako nije došlo ni do nekih drugih interpretacija, ni do rekonstrukcije pojedinih kamenih spomenika od kojih su se očuvali sastavni ulomci.

Takva sudbina zadesila je ulomke ranosrednjovjekovnoga ciborija pronađene u Novalji. Jedan ulomak još je uvijek uzidan na pročelju jedne novaljske kuće, a četiri ulomka nalaze se u Zbirci Stomorica, također u Novalji. Još četiri ulomka dospjela su u Arheološki muzej u Zadru. Mogućnost da ulomci iz lokalne zbirke i onaj uzidan u privatnoj kući u Novalji pripadaju istom ciboriju prvi je kratko spomenuo M. Jurković.¹² Premda je postojanje ciborija utvrdio i N. Jakšić, koji se osvrće na kompozicijsko rješenje jedne arkade, na osnovi čega pretpostavlja da su i ostale izgledale isto, što nije slučaj, dosad još uvijek nije bilo pokušaja da se ciborij rekonstruira kako bi se njegov izgled napokon vizualno predočio.¹³

Najveći ulomak ranosrednjovjekovnog ciborija nalazi se uzidan kao spolija (sl. 1) na pročelju kuće obitelji Vidas u Novalji.¹⁴ Zbog svoje izloženosti pogledima on je najranije i najčešće evidentiran u znanstvenoj literaturi.¹⁵ Prvi ga spominje M. Abramić u svojim putnim bilježnicama, gdje navodi da je pronađen 1900. prilikom izgradnje navedene kuće.¹⁶ Ulomak je ugrađen naopako, okrenut za 90 stupnjeva u odnosu na njegov izvorni položaj na ciboriju. Ulomak predstavlja desnu polovicu arkade ciborija. Na ulomku se vidi dio lučne trake ukrašene troprutom viticom iz koje iz-

3. Novalja, Zbirka Stomorica, ulomak ciborija (foto: S. Lulić)
Novalja, Stomorica collection, fragment of the ciborium

bijaju srcoliki listovi bršljana koje ključaju ptice. U potpunosti je očuvana samo jedna ptica, dok se iznad i ispod nje nalaze dijelovi tijela, rep, odnosno glava, drugih dviju ptica. Male glave sa svrdlom bušenim očima i repovi s ornamentom na riblju kost sačuvani na ovom ulomku svjedoče da su sve tri ptice bile jednake. Trokutasta ploha između lučne trake i desnoga ruba arkade ukrašena astragalom ispunjena je učvorenom troprutom mrežom sa svrdlom bušenim rupama u središtima pojedinih čvorova. Taj ulomak pripisan je ranijoj fazi ranosrednjovjekovne skulpture na temelju mekane modelacije i odsutnosti geometrijskog pletera karakterističnoga za 9. stoljeće.¹⁷

Identični motivi – ptica i tropruta vitica u lučnoj traci te učvorena mreža sa svrdlom izbušenim rupicama – vide se na ulomcima (sl. 2) koje je 1949. pronašla znanstvena ekspedicija C. Fiskovića podno Crkve sv. Jurja kod Caske.¹⁸ Ti bi se ulomci trebali nalaziti u Arheološkom muzeju u Zadru, no do njih je danas nemoguće doći.¹⁹ Vjerujem da oni također pripadaju ovom ciboriju. Na jednom od njih vidi se rubni dio arkade ciborija s motivom astragala i gusta učvorena tropruta mreža, posve jednaka ukrasu na spoliji iz Novalje. Drugi ulomak pripadao je lijevoj stopi arkade ciborija, što se može zaključiti iz očuvane originalne rubne profilacije s rupom u koju se umetao nosač za zavjesu ciborija. U lučnoj traci prepoznaje se stražnji dio ptice s repom ornamentiranim na riblju kost, šiljastim krilom i nogama kojima ptica stoji na rubnom astragalu. Pticu obrubljuje tropruta traka, koja očigledno označava početak vitice u kojoj je ona upletena, baš kao na spoliji iz Novalje, pa je sigurno da su ovi ulomci pripadali istoj arkadi. Neobjavljeni ulomak (sl. 3) iz Zbirke Stomorica u Novalji, na kojem se vide tijela dviju ptica odijeljenih troprutom trakom također potječe od ove arkade.²⁰ Ptica, od koje je očuvan donji dio tijela s nogama, stoji na troprutoj traci, a s donje strane trake vidljivi su glava i vrat druge ptice, čiji vodoravan položaj svjedoči da su obje ptice bile upletene u viticu unutar lučne trake jer se inače teško može objasniti odnos njihovih tijela. Upravo taj položaj

4. Zadar, Arheološki muzej, ulomak pročelne arkade (foto: Z. Alajbeg)
Zadar, Archaeological museum, fragment of the front arcade

prisutan je na lučnoj traci spolije ugrađene u kuću Vidas u Novalji. To potvrđuje i ostatak astragala koji je tekao duž polukružnog ruba.

Različitoj arkadi pripadao je ulomak (sl. 4) što ga je objavila V. Delonga.²¹ Taj je ulomak navodno pronađen 1906. godine, a u postav Arheološkog muzeja u Zadru dospio je prije 1927. godine, jer je te godine objavljen na fotografijama iz Muzeja, koji je tada bio smješten u Crkvi sv. Donata.²² Taj je ulomak izuzetno zanimljiv jer na sebi ima gotovo u cijelosti sačuvan križ proširenih krakova, ispunjen dvoprutom pletenicom, i tragove natpisa koji je flankirao gornju hastu križa. Na lijevoj strani očuvalo se samo slovo T i tri okomito postavljene rupice koje označavaju razmak između riječi koje su tvorile natpis, dok su na desnoj strani preostala slova VO i početak trećega slova. Na ulomku se sačuvao rubni astragal koji je tekao duž lučne trake ukrašene povijušom s peterolatičnim cvijetom. Između natpisa i povijuše preostao je mali dio troprutog prepleta.

U novaljskoj Zbirci Stomorica nalazi se neobjavljeni ulomak ranosrednjovjekovne skulpture, koji je ukrašen jednako izvedenom povijušom u lučnoj traci s rubnim astragalom (sl. 5).²³ Uz lučnu traku sačuvao se početak trokutastog polja ukrašena troprutim prepletom i rubni astragal na desnom kraju. Radi se o desnoj stopi iste arkade kojoj pripada i ulomak s križem iz Arheološkog muzeja u Zadru. Ta je arkada mogla biti samo pročelna jer je na njoj smješten centralno postavljen križ tik iznad tjemena lučnog otvora, a oko njega je tekao natpis posvetnog ili liturgijskog sadržaja.

Još jedan ulomak iz Zbirke Stomorica (sl. 6) pripadao je ciboriju.²⁴ Na njemu su isklesane dvije ptice, međusobno okre-

5. Novalja, Zbirka Stomorica, ulomak pročelne arkade (foto: S. Lulić)
Novalja, Stomorica collection, fragment of the front arcade with the vegetal scroll

6. Novalja, Zbirka Stomorica, ulomak ciborija s pticama (foto: D. Sabalić)
Novalja, Stomorica collection, fragment of the ciborium with birds

nute jedna drugoj leđima te smještene u medaljon koji zatvaraju dvije troprute trake iz kojih izbijaju tri bršljanova lista. Ptice imaju svrdlom bušene oči, šiljasta krila i rep ornamentiran na riblju kost. Kako se vidi iz zakrivljene troprute profilacije između medaljona i sićušnog ostatka troprutog čvora sa svrdlom izbušenim središtem, medaljon s pticama dio je dekoracije lučne trake na lijevoj stopi arkade ciborija. Budući da pročelna arkada u lučnoj traci ima povijušu a druga arkada, od koje su preostala i desna i lijeva strana, jednostruku viticu s pticama, ulomak s pticama u medaljonu kao lijeva stopa arkade mogao je pripadati samo trećoj arkadi toga istog ranosrednjovjekovnog ciborija.

Osim što svi imaju jednaku debljinu od 8 do 9 cm, ti ulomci pokazuju toliko dodirnih točaka, kako konstrukcijskih, tako i stilskih, da ih se sasvim sigurno može smatrati dijelovima istoga ciborija, od kojega se mogu rekonstruirati tri arkade (sl. 8–10). Arkade su bile obrubljene astragalom, a isti motiv protezao se i duž lučnoga otvora. U lučnim trakama dviju arkada nalazile su se identično klesane ptice s finom, malom glavom, svrdlom izbušenim okom, šiljastim krilom i repom na riblju kost. One su stajale na viticama i rubnom astragalu i ključale srolike listove bršljana koji su izbijali iz troprutih traka. Sve tri arkade imale su preplet od troprute vitice barem u jednom dijelu trokutastog polja između gornjega ruba arkade i lučne trake. Učvorena mreža sa svrdlom bušenim rupama ispunjavala je jednu arkadu, a preplet od zauzlane troprute trake ukrašavao je i dio pročelne arkade lijevo i desno od središnjega križa. Trag troprutog, svrdlom bušenog čvora na ulomku treće arkade također svjedoči da je i njezino trokutasto polje imalo srodnu dekoraciju.

Na Ivekovićevoj tabli (sl. 7) uz ulomak pročelne arkade ciborija iz Novalje vidi se mali ulomak nalik na dio arhitrava oltarne ograde.²⁵ Taj se ulomak sastoji od troprute pletenice u donjoj zoni, niza dvostruko profiliranih arkadica u srednjoj zoni i jednostavnih kuka položenih udesno u gornjoj zoni. Nešto veći ulomak, potpuno identičan ulomku iz Arheološkog muzeja u Zadru, opazila sam među ostalim ranosrednjovjekovnim ulomcima iz Novalje na fotografiji C. Fiskovića.²⁶ Te je ulomke pronašao Gj. Szabo 1930. prilikom svog posjeta Novalji i poslao ih u Muzej hrvatskih starina u Kninu, kasnije nazvan Muzej hrvatskih arheoloških spomenika i preseljen u Split.²⁷ C. Fisković svjedoči o tome da se ti ulomci još uvijek nalaze u Muzeju i nakon preseljenja u Split, ali da nisu označeni inventarnim brojevima.²⁸ No, od V. Delonge doznajemo da ti ulomci danas više ne postoje u depou Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika.²⁹ Budući da se kod Ivekovića na jednoj od fotografija postava Zadarskoga arheološkog muzeja s početka 20. stoljeća manji ulomak nalazi zajedno s ulomkom ciborija iz Novalje i da očigledno pripada istoj cjelini kao i »komad sličan gredi s tri uobičajena pojasa, pletenom, slijepim arkadicama i završnim kukama«³⁰ koji je Gj. Szabo pronašao u Novalji, može se reći da i taj ulomak pripada novaljskom ciboriju, tj. njegovu vijencu. Poznato je da se iznad arkada ranosrednjovjekovnih ciborija nalaze vijenci koji nekad imaju tri zone, od kojih se u jednoj često nalaze upravo male arkade, kao što je to na ciboriju iz Crkve sv. Marte u Bijaćima.

Nakon analize svih ulomaka, koji pripadaju trima različitim arkadama, može se naslutiti rekonstrukcija ciborija. Pa ipak, fragmentarne tri arkade same po sebi ne pružaju dovoljno

7. Ulomci iz Novalje u postavu Arheološkog muzeja u Zadru dok je bio smješten u Crkvi sv. Donata (Ć. M. Iveković 1927.)

Fragments from Novalja on display in the Archaeological museum at Zadar when it was housed in the church of St Donatus (Ć. M. Iveković, 1927)

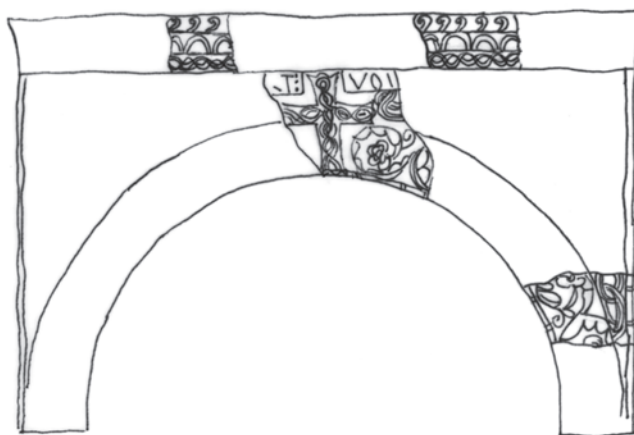
podataka o tome je li ciborij bio kvadratne ili poligonalne osnove. Baveći se ciborijima heksagonalne osnove, P. Vežić iznio je opasku da se poligonalni ciboriji nikad ne javljaju u svetištu crkve, već samo u krstionicama, dok se ciboriji kvadratne osnove smještaju iznad oltara crkve, a mogu se nalaziti i iznad krstioničkoga zdenca.³¹ Kutovi pod kojima se spajaju arkade ciborija također se razlikuju ovisno o tome radi li se o kvadratnom ili heksagonalnom ciboriju, što uzrokuje i različitu zakošenost bočnih bridova arkada. Naime, ciboriji heksagonalne osnove imaju arkade spojene pod kutom od 120 stupnjeva, dok su bočni bridovi svake arkade zakošeni pod kutem od 60 stupnjeva.³²

Budući da nijedan od ulomaka iz Novalje ne pripada gornjem dijelu arkade, osim spolije koja je uzidana u fasadu kuće pa se ne može vidjeti njezina poledina, a nijedan od ulomaka nema ni dovoljno dobro sačuvan rub s originalnom kosinom, na temelju dosad opisanih ulomaka ne bi bilo moguće rekonstruirati tlocrt ovoga ciborija. No, u Zbirci Stomorica nalazi se ponešto neobičan ulomak s okomitim utorom i motivom astragala (sl. 11). Taj ulomak ne može biti ništa drugo nego dio bočnoga brida jedne od arkada ranosrednjovjekovnoga ciborija iz Novalje. Rub toga ulomka nije zakošen, već ravan, a utor također govori u prilog tomu da se u njega umetalo pero, te su na taj način dvije susjedne stranice bile spojene pod kutom od 90 stupnjeva, što potvrđuje da je ciborij bio kvadratne osnove, tj. da je stajao iznad oltara u svetišnom prostoru jedne novaljske crkve.

Kad je riječ o vremenu nastanka toga ciborija, postoje dva različita mišljenja, vezana uz dva ulomka zasebno objavljena. Ocjenjujući spoliju na pročelju kuće Vidas u Novalji (sl. 1), I.

Petricioli zagovara raniju dataciju jer opaža pravilan ornament i meku modelaciju.³³ No kako on ne navodi izričito o kojem se stoljeću radi, iz teksta se može razabrati da autor razmišlja o vremenu ranijem od 9. stoljeća. Isti ulomak M. Jurković također smješta u vrijeme prije 9. stoljeća na temelju toga što na njemu nema jasno razrađene dekorativne sheme, a kako uočava da u Zbirci Stomorica ima još ulomaka istoga ciborija, datacija uzidane spolije prešutno se odnosi i na ulomke u zbirci.³⁴

S druge strane, ulomak ciborija s pticama u medaljonu (sl. 6) objavio je N. Jakšić i datirao ga u 9. stoljeće³⁵ zbog izuzetne klesarske vještine, koja odmah upada u oči na dobro očuvanim ulomcima kao što je ovaj. Budući da oba ulomka pripadaju istom ciboriju a da su datirana u različito vrijeme, valja se zapitati kako datirati ciborij kao cjelinu. Njegov *conspectus generalis* zaista upućuje na ranije vrijeme. Labavo povezana mreža na jednoj arkadi i mekana vitica s povijušom na drugoj arkadi doimaju se prikladnijima za dataciju u 8. stoljeće nego kasnijem vremenu. Međutim, naznaka geometrijskog prepleta na pročelnoj arkadi, fino klesanje ptica u svakom pojedinom detalju njihove anatomije te jednako kvalitetno klesanje vitice u kojoj su se ptice našle, ipak odaju kasnije razdoblje. Isto se može zaključiti i gledajući vijenac ciborija s ujednačenim nizom kuka i profiliranih arkada. Najzanimljivija pojedinost na ciboriju svakako su dva natpisna polja lijevo i desno od gornje haste križa koji je ispunjavao središnji dio prednje arkade. Od njih je, nažalost, premalo sačuvano, pa se natpis ne može rekonstruirati niti se može sa sigurnošću utvrditi je li se protezao cijelom dužinom arkade.

8. Pročelna arkada ciborija iz Novalje (crtež: M. Skoblar)

Front arcade of the Novalja ciborium (drawing by: M. Skoblar)

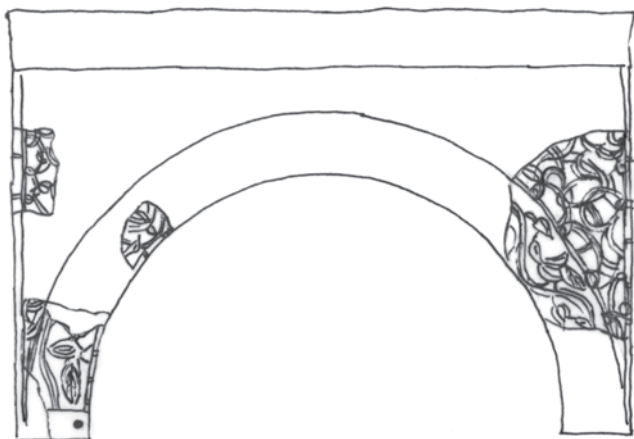
S područja Istre i Dalmacije poznato je petnaestak ranosrednjovjekovnih ciborija, nastalih u vremenu od kraja 8. do kraja 11. stoljeća. Ako izuzmemo ciborije 11. stoljeća, koji odaju ranoromanička stilska obilježja, kao što su zadarski ciborij prokonzula Grgura i ciborij iz Crkve sv. Tome u istom gradu, ciboriji 8. i 9. stoljeća pokazuju više sličnosti u kompoziciji a manje u umjetničkoj koncepciji.³⁶ Najčešće kompozicijsko pravilo u tretmanu pojedine arkade jest podjela na dva trokutasta polja određena lučnom trakom duž otvora arkade i rubnim trakama duž gornjeg ruba i na bočnim rubovima, te ukrašena prepletom ili nekom simboličkom životinjom. No, to pravilo ne poštuje se na svakom ciboriju, pa tako polukružni otvor arkade ponekad ima lučnu traku a ponekad nema, natpis ponekad uopće nema vlastiti okvir već se ubacuje i na dekorativnu plohu, dok se različiti geometrijski ornamenti javljaju jedan pored drugoga bez ikakve razdjelne trake ili profilacije. Gledano očima današnjega promatrača, dekorativne sheme na ciborijima nisu uvijek slijedile jedinstveni estetski princip a ponekad su zaobilazile i zakone simetrije. Prečesto se zaboravlja da je ranosrednjovjekovna skulptura diljem Europe bila bojena, pa tako i ciboriji. Tragovi boje pronađeni na vijencu ciborija prokonzula Grgura iz Zadra potvrđuju tu praksu. Isklesani ciborij, dakle, nije bio dovršeni proizvod. Ornamentalne sheme i prikazi životinja tek su bojenjem dobili svoj pravi izgled, što je moralo utjecati i na način klesanja.

S takva stajališta teško je uspostaviti razvojnu liniju ili kronologiju u korpusu ranosrednjovjekovnih ciborija na istočnoj obali Jadrana. Naime, teško je prosuditi je li kvaliteta klesanja ranosrednjovjekovne skulpture posljedica vještine pojedinog majstora ili općih stilskih strujanja. Drugim riječima, nije uvijek jednostavno dokučiti je li kod ranosrednjovjekovnih reljefa riječ o pravilu ili o iznimci toga stilskog razdoblja. Pojava kvalitetnoga i nevještoga klesanja istovremeno najbolje se vidi na primjerima radionica iz vremena kneza Branimira, koje su kronološki fiksirane zahvaljujući kneževskim natpisima, pa su neoborivi argumenti za stilske prosudbe.³⁷ Dok benediktinska radionica kleše savršene troprute

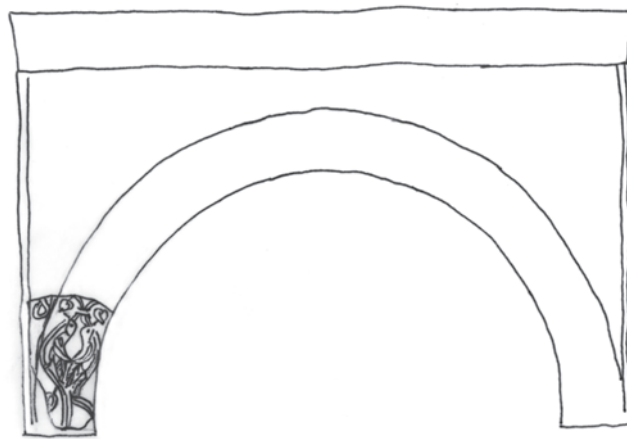
preplete i dosljedno slijedi anatomiju ptica, dvorska radionica iz istoga vremena, druge polovine 9. stoljeća, proizvodi liturgijsku opremu s neuglednim i sumarno klesanim pticama.³⁸ Pitanje je da li bi se dvorska radionica smjestila u vrijeme kneza Branimira da reljefi iz njezine produkcije nisu popraćeni natpisima koji pružaju kronološki oslonac, jer bi se nevješto klesanje lako moglo pripisati ranijem razdoblju.

Nakon ovakvih premisa otvara se pitanje metodologije u interpretaciji ranosrednjovjekovne skulpture. Očito je da se nevješto klesanje ne može uzeti kao pouzdani argument za raniju dataciju. Kad se služim pojmom ranije datacije, ne mislim na razliku od nekoliko desetljeća, već na vremenske relacije vezane uz stoljeća, jer zaista jest bitno znati je li pojedini reljef primjerak rane faze 8. stoljeća ili zrele faze 9. stoljeća, a o prijelazu u ranu romaniku 11. stoljeća da i ne govorimo. Metodologija izučavanja ranosrednjovjekovne skulpture na području Hrvatske treba se vezati uz kontekst u kojem je ta skulptura nastajala jer nije isto interpretirati skulpturu nastalu u Istri, Dalmaciji ili Hrvatskoj kneževini. Zato bi bilo metodološki ispravno potražiti paralele s limitrofnim područjem istoga kulturnog kruga – za istarsku skulpturu tražiti komparacije u sjevernoj Italiji i Sloveniji, za skulpturu u bizantskim gradovima tražiti srodne primjere u bliskim bizantskim gradovima Italije kao što su Grado i Venecija, i tako dalje. Nadalje, usporedbe sa srodnim reljefima moraju se temeljiti na rekonstruiranim spomenicima, a ne na pojedinim njihovim ulomcima, jer to dovodi do nepotrebne zbrke, pa se događa da se sastavni dijelovi iste cjeline nejednako datiraju i upotrebljavaju kao argumenti za različita stilska kretanja te tako uđu u znanstvenu literaturu, koja je izuzetno spora u reviziji datacije i provjeri podataka koji se već generacijama prenose iz bilješke u bilješku.

U tom smislu novaljski ciborij može se shvatiti i kao *case study* za izučavanje ranosrednjovjekovne skulpture uopće. Njegovi ulomci bili su različito datirani, jedan u vrijeme ranije pletorne skulpture a drugi u vrijeme zrele pletorne faze. Iznesene su opaske o nedostatku geometrijskog prepleta na temelju promatranja samo jednog ulomka iako se znalo i za

9. Druga arkada ciborija iz Novalje (crtež: M. Skoblar)
Second arcade of the Novalja ciborium (drawing by: M. Skoblar)

10. Treća arkada ciborija iz Novalje (crtež: M. Skoblar)
Third arcade of the Novalja ciborium (drawing by: M. Skoblar)

postojanje drugih. Nije bilo pokušaja da se ciborij rekonstruira iako je nabrojen uz ostale poznate ciborije s istočno-jadranske obale.³⁹ Ako se na novaljski ciborij primijene navedene metodološke smjernice, može se reći da je on produkt kvalitetne radionice iz nekoga od bizantskih gradova koja je djelovala tijekom 9. stoljeća. Čini mi se malo vjerojatno da je ciborij rad iz 8. stoljeća. Teško da postoji ijedna ptica i vitica iz 8. stoljeća na istočnom Jadranu koja se kvalitetom može usporediti s onima na novaljskom ciboriju. Ako, dakle, u bizantskim gradovima Splitu, Zadru ili pak Rabu nije pronađen nijedan ulomak 8. stoljeća koji bi se podičio kvalitetom klesanja kakvu vidimo na novaljskom ciboriju, zaista je teško povjerovati da je to rad iz istoga stoljeća. Prema tome, novaljski ciborij ne bi bio rad iznimnog majstora 8. stoljeća koji je klesanjem nadmašio sve ostale klesare kao tipične predstavnike razvojne faze onodobnoga stila, već je najvjerojatnije kvalitetan rad majstora koji je predstavnik zreloga 9. stoljeća. Metodološki govoreći, novaljski ciborij nije iznimka 8. već pravilo 9. stoljeća, što je bitna razlika u razmatranju čitave ranosrednjovjekovne skulpture na području današnje Hrvatske.

11. Novalja, Zbirka Stomorica, ulomak ciborija s bočnim utorom (foto: S. Lulić)

Novalja, Stomorica collection, fragment of the ciborium with lateral groove

Bilješke

- 1
EMIL HILJE, Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu, Zadar, 1999., 43.
- 2
RADOMIR JURIC, Istraživanja u crkvi Sv. Nikole u Povljani na otoku Pagu, u: *Starohrvatska spomenička baština: Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, (ur.) Miljenko Jurković i Tugomir Lukšić, Zagreb, 1996., 249.
- 3
ANTE ŠONJE, Kasnoantički spomenici na otoku Pagu, u: *Peristil*, 24 (1981.), 15.
- 4
Nažalost, spolije su nekontrolirano vadili mještani Novalje sedamdesetih godina 20. stoljeća dok je župnik bio don Josip Kunkera, na čiju je inicijativu i osnovana Zbirka Stomorica.
- 5
Ravennatis anonymi Cosmographia et Guidonis geographica, (ur.) Moritz Pinder i Gustav Parthey, sv. 5, Berlin, 1860., 54.
- 6
Constantine Porphyrogenitus De Administrando Imperio, (ur.) Gyula Moravcsik, Washington 1967., 29–291.
- 7
PETAR SKOK, Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, Zagreb, 1950., 69.
- 8
EMIL HILJE (bilj. 1), 84.
- 9
NADA KLAJČ, Pobjeda reformnog Rima na Jadranu za pape Grgura VII, u: *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 28 (1986.), 151.
- 10
CVITO FISKORIĆ, Bilješke o paškim spomenicima, u: *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 57 (1953.), 52; IVO PETRICIOLI, Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu, u: *Starohrvatska prosvjeta*, 2 (1952.), 108.
- 11
KREŠIMIR REGAN, Utvrda Sv. Jurja u Caskoj na otoku Pagu, u: *Prilozi Instituta za arheologiju*, 19 (2002.), 146–147.
- 12
MILJENKO JURKOVIĆ, Prilog istraživanju predromanike na otocima gornjeg Jadrana, u: *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 13 (1988.), 124–125.
- 13
N. Jakšić donosi fotografiju samo jednog ulomka iako je uočio da ulomci iz Arheološkog muzeja u Zadru pripadaju istom ciboriju kao i ulomci iz Stomorice. Arkada koju opisuje sastoji se, zapravo, od ulomaka dviju različitih arkada a ne pripada joj ni ulomak s fotografije. Vidi: NIKOLA JAKŠIĆ, Predromaničko kiparstvo, u: *Tisuću godina hrvatskog kiparstva*, (ur.) Igor Fisković, Zagreb, 1997., 33. Isti autor osvrće se na ciborij na još dva mjesta: NIKOLA JAKŠIĆ, Popis umjetnina – Predromanika, u: *Tisuću godina hrvatske skulpture*, (ur.) Igor Fisković, Zagreb, 1991., 24; Isti, Klesarstvo u službi evangelizacije, u: *Hrvati i Karolinzi: Rasprave i vrela*, (ur.) Ante Milošević, Split, 2000., 203.
- 14
Dimenzije ulomka odnose se na izvorni položaj ulomka u ciboriju, a ne na položaj spolije: širina 55 cm, visina 60 cm; debljinu je nemoguće izmjeriti jer je ulomak uzidan.
- 15
PIERO STICOTTI, Pago, u: *Hoffilerov zbornik*, (ur.) Viktor Hoffiler, Zagreb, 1940., 181; IVO PETRICIOLI (bilj. 10), 108; CVITO FISKORIĆ (bilj. 10), 53; MILJENKO JURKOVIĆ (bilj. 12), 124.
- 16
Putne bilježnice Mihovila Abramića čuvaju se u knjižnici Arheološkog muzeja u Splitu. Crtež i mjere spolije nalaze se u bilježnici br. 8 na str. 26r, a vidi i kod: FRANE BUŠKARIOL, Prilozi arheološkoj topografiji na temelju bilježaka Mihovila Abramića, u: *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 13 (1988.), 147.
- 17
IVO PETRICIOLI (bilj. 10), 108; MILJENKO JURKOVIĆ (bilj. 12), 124.
- 18
CVITO FISKORIĆ (bilj. 10), sl. 3.

- 19
Većina ranosrednjovjekovne skulpture koju posjeduje Arheološki muzej u Zadru nalazi se u depou Muzeja. Nažalost, politika muzejske uprave je takva da se pristup u depo uglavnom uskraćuje, pa je podatke iz starije literature o smještaju ulomaka nemoguće provjeriti. Dimenzije ulomka s pticom: visina 20 cm, širina 30 cm; ulomak s prepletom: visina 32 cm, širina 24 cm.
- 20
Dimenzije ulomka: visina 21 cm, širina 17 cm.
- 21
VEDRANA DELONGA, Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, Split, 1996., 228, T 74. Dimenzije ulomka: visina 49 cm, dužina 40 cm.
- 22
ĆIRIL METOD IVEKOVIĆ, Dalmatiens Architektur und Plastik, Wien, 1927., T 28b.
- 23
Dimenzije ulomka: visina 24 cm, širina 37 cm.
- 24
NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 13, 1991.), 24; Isti (bilj. 13, 1997.), 35. Dimenzije ulomka: visina 56 cm, širina 37 cm.
- 25
ĆIRIL METOD IVEKOVIĆ (bilj. 22), T 28b.
- 26
CVITO FISKOVIĆ (bilj. 10), 53, sl. 8.
- 27
Isto.
- 28
Isto.
- 29
VEDRANA DELONGA (bilj. 21), 226.
- 30
CVITO FISKOVIĆ (bilj. 10), 53.
- 31
PAVUŠA VEŽIĆ, I cibori a pianta esagonale risalenti all'alto medioevo in Istria e in Dalmazia, u: *Hortus Artium Medievalium*, 3 (1997.), 102; Isti, Krstionica i ciborij u Puli i Novigradu, u: *Novigrad Cittanova 599–1999.*, (ur.) Jerica Zihlerl, Novigrad, 2002., 78, 82.
- 32
Isto, 104.
- 33
IVO PETRICIOLI (bilj. 10), 108.
- 34
MILJENKO JURKOVIĆ (bilj. 12), 124.
- 35
NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 13, 1997.), 35.
- 36
Da spomenem samo nekoliko: u 8. stoljeće datirani su ciboriji iz Novigrada, Raba i Trogira. Krstionički ciborij iz Novigrada odjek je langobardske skulpture Kalikstova ciborija iz Cividalea sa svojim bestijarijem plošno klesanih tijela »bez kostiju«. Ciborij iz Raba ukrašen je dekorativnim shemama posve različitim od onih na novigradskom ciboriju, pa se na njemu javljaju široke pleterne trake duž gornjega ruba arkada te niz geometrijskih likova ispunjenih životinjama i simbolima. Ulomci ciborija iz Trogira svjedoče o samo jednoj arkadi ukrašenoj paunovima oko centralno postavljenoga pleternog križa. Brojniji su ciboriji 9. stoljeća, kako u Istri, tako i u Dalmaciji. Oltarni ciborij iz Betike uopće nema lučnu traku duž otvora arkade, a dekoraciju čine isključivo pleterni i vegetabilni motivi. Životinjskih likova nema ni na pulskim ciborijima iz krstionice i Crkve sv. Felicite, no oni ipak imaju arkade podijeljene na zone s različitim dekorativnim motivima. Arkada ciborija iz Crkve sv. Krševana u Zadru koncipirana je vrlo slično. Ciborij iz Komolca ima figuralni prikaz, a onaj iz Kotora ukrašen je likovima lavova. Lavove i paunove nalazimo i na ciboriju iz Bijača. Ciborije vidi u: *Hrvati i Karolinzi, Katalog*, (ur.) Ante Milošević, Split, 2000., 27, 52–54, 62–63, 122, 125, 132, 166, 187–190; TONČI BURIĆ, Predromanička skulptura u Trogiru, u: *Starohrvatska prosvjeta*, 12 (1982.), T. XIII.
- 37
Ulomci s imenom kneza Branimira iz Biskupije-Stupova, Muća, Nina, Otrisa i Šopota, *Hrvati i Karolinzi, Katalog*, (ur.) Ante Milošević, Split, 2000., 243, 287, 293, 318, 347.
- 38
NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 13, 2000.), 209–210.
- 39
NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 13, 2000.), 203; Isti (bilj. 13, 1997), 19, 33.

Summary

Magdalena Skoblar

Early Medieval Ciborium from Novalja

Early medieval sculpture from the island of Pag is rarely mentioned in scholarly literature. Most essays and catalogues dealing with early medieval sculpture in Croatia tend to avoid the sculptured fragments from the island of Pag, as well as the fragments from the neighbouring Quarnero islands. This fact has to do with the general tendency in Croatian scholarly research on early medieval sculpture, which is that of stylistic analysis. Such analysis can be applied only to a group of stone reliefs and not to the early medieval sculpture in general. Therefore, the fragments of Pag are not convenient objects of stylistic analysis and have therefore only sporadically attracted the interest of researchers.

Early medieval sculptures have been found only on two sites on the island of Pag: at Novalja and built in as spoils in the church of St George on the promontory near Caska. Most of these fragments are kept in the local parish collection named Stomorica at Novalja, while some of them are in the possession of the Archaeological museum of Zadar and supposedly in the possession of the Museum of Croatian Archeological Monuments in Split. Among the fragments from both sites, there are sculptures which once belonged to a single ciborium. The existence of a ciborium has already been suggested by M. Abramić, I. Petricoli, M. Jurković, and N. Jakšić, since the largest fragment is built in as a spoil above the entrance to the Vidas house at Novalja. Although the idea that this spoil and the fragments in the local collection of Stomorica may belong to the same monument was fleetingly expressed by M. Jurković and N. Jakšić, neither of them has attempted

to reconstruct the ciborium. The spoil from the Vidas house and the fragments in the Stomorica collection at Novalja, together with the fragments kept in the museums of Zadar and Split (those recorded as having been sent to Split are missing) form three different arcades of the same ciborium. Only two fragments of the ciborium have been dated, unfortunately to two distinct centuries. The spoil from the Vidas house was dated to the 8th century because of the lack of pure geometric interlace, while the fragment of another arcade was dated to the 9th century because of the realistic treatment of birds. Taking into consideration the ciborium as a whole, together with its front arcade, composed of the fragment with a cross from the Archaeological museum at Zadar and the fragment from the Stomorica collection, the 9th-century date seems more likely. The front arcade indeed shows traces of geometric interlace, while its vegetal scroll displays a skilful hand and the birds on the other two arcades are equally well carved and realistic regarding the treatment of their small heads and wings.

As for the construction of the ciborium, another fragment from the Stomorica collection implies that it was of a square rather than hexagonal form. Since hexagonal ciboria are mostly found in baptisteries, it can be concluded that the early medieval ciborium from Novalja stood above the altar of the main church in the 9th century Novalja.

Key words: ciborium, Novalja, early middle ages, sculpture, island of Pag